Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 39-44
УДК: 314.7:331.556.4
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-8>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

А. Крижевський, канд. іст. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0002-7234-7500,
О. Дерій, канд. юрид. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0003-4989-6322

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ТА РАНЬОМОДЕРНІЙ УКРАЇНІ (X – СЕРЕДИНА XVIIІ СТ.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано процес зародження і розвитку міграційної політики державних утворень на українських землях у X – першій половині XVIII ст., а також організаційні та правові засади української міграційної політики в досліджуваний період. Обґрунтованість теоретичних положень, висновків, наукового аналізу та достовірність результатів дослідження забезпечено використанням сукупності філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методів, а саме: історико-правового, порівняльно-правового, історико-функціонального, формально-юридичного тощо. Дослідження здійснено з погляду принципів історизму, об'єктивності, різнобічності, взаємодоповнюваності та обґрунтованості, що створило надійну методологічну основу для комплексного аналізу предмета дослідження. Наукова новизна полягає в історико-правовому аналізі основних державно-правових елементів міграційної політики, виявленні особливостей їх функціонування й ефективності. Зазначено, що у Середньовіччі державний контроль установлювався за переміщеннями іноземців, послів і купців, а згодом, у міру змінення соціально-економічної та політичної ситуації, виникала проблема регулювання переміщень не тільки привілейованих верств, але й простого населення. Простежено, що подальше посилення контролю за міграціями, як зовнішніми, так і внутрішніми, відбувалося із запровадженням паспортної системи. Виявлено, що ефективний державний контроль за міграціями, в основі якого була паспортна система, удалося побудувати не польській, а вже російській владі. Зазначено, що систему контролю за переміщеннями населення та паспортну систему на певний час удалося створити на території Війська Запорозького, що, поміж усього, дало змогу Січі підкреслити свою юрисдикцію над власниками козацьких паспортів. Доведено, що, починаючи із XVII ст., паспорт став головним інструментом у здійсненні державної міграційної політики. Установлено, що саме у XVII–XVIII ст. започаткувалися практики керованих і примусових переселень, які згодом буде активно використовувати радянська влада.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, паспорт, керовані переселення.

ВСТУП. Ще з часів античних міст Північного Причорномор'я та великого переселення народів міграції суттєво впливали на склад населення України. Захід і Схід, нормани з кочівниками та представники інших народів залишили свій слід на її території. У XIV–XVI ст. колонізація Дикого Поля була важливим чинником формування української нації. Міграційна політика сучасної України, незважаючи на столітні періоди бездержавності, має глибоке коріння. І не випадково в незалежній Україні на її формування впливають чинники попередніх епох.

Історіографія, дотична об'єкту, предмету, хронології та географії цієї статті, має низку здобутків і прогалин. Етапи розвитку міграційної політики України та основні їхні особливості подано в монографії О. Малиновської [7]. Величезна кількість статистичної інформації про динаміку, направленість і чисельність переселень українського етносу на початку XVIII ст. міститься в роботі В. Кабузана [5]. Спрямованість та особливості еміграційного і колонізаційного руху у княжу добу дослідив М. Трафяк [19]. Аналогічні процеси козацького часу проаналізовано в монографії В. Пірка [11]. Паспортну систему в різні історичні періоди вивчали С. Плещкий [12] та В. Дерюжинский [3]. Цікаві відомості щодо порушення встановлених правил міграції населення в Гетьманській державі подаються в роботах Ю. Волошина [2] та В. Назаренка [8]. Питання організації такого специфічного виду тогочасної міграції як паломництво досліджено в роботі Я. Шульги [22]. Незважаючи на достатню кількість наукових робіт із дотичних до поставленої проблеми тем, аналіз наукової літератури показав, що міграційна політика та міграційні процеси X – початка XVIII ст. залишаються досліджуваними фрагментарно й досі не стали предметом комплексного наукового вивчення.

Методологія дослідження. Обґрунтованість теоретичних положень, висновків наукового аналізу та достовірність результатів дослідження забезпечено викорис-

танням сукупності філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методів. Філософсько-світоглядну основу пізнання становлять ключові положення діалектики. Процес пізнання здійснювався з погляду принципів історизму, об'єктивності, різнобічності, взаємодоповнюваності й обґрунтованості, що створило надійну методологічну основу для комплексного аналізу предмета дослідження. Порівняльно-правовий і формально-юридичний методи стали основою для аналізу норм нормативно-правових актів у сфері міграції. За допомогою системно-структурного методу досліджувалися компоненти доктрини міграційної політики та їхній взаємозв'язок. У роботі застосовувалися також інші методи наукового аналізу відповідно до предмета дослідження: історико-функціональний, порівняльно-правовий, історико-правовий та ін.

Метою статті є вивчення та аналіз організаційних і правових засад української міграційної політики в досліджуваний період і виокремлення ключових елементів її здійснення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Перш за все зазначимо, що регулювання міграції відбувається в рамках міграційної політики, яка визначається як "система правових, фінансових, адміністративних і організаційних заходів держави та недержавних установ щодо регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури" [9, с. 27]. Саме системі державних заходів щодо регулювання міграції в X – першій половині XVIII ст. буде приділена основна увага у статті.

У Руській державі важливими чинниками міграції були військові походи, спустошливі вторгнення на її землі кочовиків, міжнародна торгівля, колонізація незаселених земель. Переважали переміщення людей двох типів: добровільні та примусові. Вістря цих переміщень було спрямоване на південь і південний схід: Дунайсь-

ко-Дністровське межиріччя, узбережжя Чорного моря, Приазов'я, Таманський півострів. Активно здійснювалася українська колонізація межиріччя Волги та Оки, що забезпечило виникнення нового етнічного центру і нової держави – Московії. Разом з тим недостатня увага до колонізації та зміцнення південного і південно-східного простору звужувала геополітичний фундамент української державності [19, с. 12].

Хоча переміщення населення й було переважно добровільним та стихійним, однак у юридичних пам'ятках і нормативних джерелах часів Руської держави можна віднайти згадки про державне регулювання міграційних процесів. Перші відомості про документи, що посвідчували особу, на території сучасної України містяться в Лаврентіївському літописі. Згідно з ним князівська адміністрація, з метою стягнення податків, вела облік населення та видавала купцям грамоти, у яких було зазначено кількість кораблів [17]. Необхідність здійснювати облік населення для збору державного податку ("полюддя") зумовила створення та розвиток зародків паспортного режиму. Виконання цього завдання було покладено на місцеву общинну адміністрацію. Органи місцевого самоврядування здійснювали контроль за пересуванням іноземців, традиція зупинятися на гостьових подвір'ях значно полегшувала виконання цієї функції.

У русько-візантійських договорах X ст. та "Руській правді" було закладено основи правового статусу іноземців. У договорах йшлося про можливість взаємного надання сторонами притулку. Зазначимо, що на відміну від інших європейських країн, на Русі чужинці користувалися ширшими гарантіями. Іноземці, які перебували в країні тимчасово, зазвичай купці, називалися гостями. У разі загибелі купецького корабля речі, що були на його борту, поверталися гостеві (ст. 8) [23, с. 8], а не переходили у власність того, на чий землю прибило залишки корабля, як це було, наприклад, у тогочасній Європі. По смерті гостя майно успадковувала його родина, а не держава, як у Європі. Ст. 2 договору 944 року регулювала в'їзд купців і послів із Русі до Константинополя. Згідно з положеннями статті і купці, і посли повинні при собі мати спеціальні грамоти від великого князя, де перераховувалися склад делегації і кількість кораблів.

Згідно зі ст. 18 Просторової редакції "Руської правди" у суді правоту іноземець міг довести свідченнями лише двох свідків, тоді як місцеві жителі користувалися свідченнями семи. За ст. 55 борг на користь чужинця мав стягуватися першочергово. Іноземцям у Руській державі часом надавалося привілейоване становище порівняно зі своїми громадянами, однак чужинці не могли володіти нерухомим майном, повинні були мешкати в окремих частинах поселень.

На землях, що перебували під владою монголів протягом другої половини XIII ст., облік громадян вели лише для визначення розміру данини. Однак зазначимо, що в монгольській державі існував своєрідний паспорт – пайцза, яку видавали чиновникам як посвідчення особи чи вірчу грамоту. Власник пайцзи міг безперешкодно пересуватися територією держави, виконуючи державні доручення.

За часів панування Речі Посполитої облік осіб вівся з метою посилення контролю феодалів над своїми кріпосними, а також для виявлення та повернення селян-утікачів. З погляду правового регулювання переміщення населення в литовсько-польську добу важливе значення мав Загальний Земський (Віленський) Привілей Казимира IV 1447¹ року [25, с. 3–11]. Він містив кілька

статей, які прямо стосуються регулювання міграційних процесів. Згідно зі ст. 5 князі, пани і шляхта отримали право вільно в'їжджати за кордон. Обмеження стосувалися лише держав, з якими йшла війна. У ст. 14 містилася норма, що ілюструє негативне ставлення литовської верхівки до різного роду іноземців, у першу чергу до польських феодалів. Згідно з нею заборонялося роздавати державну власність і державні посади іноземцям.

Важливе значення мала ст. 11, яка заборонила шляхтичам приймати біглих чужих селян. Більше не дозволялось переходити приватновласницьким селянам у розряд державних, і навпаки. Цією нормою було юридично обмежено право переходу селян у Великому Князівстві Литовському. Привілей 1447 року став головним правовим актом, який закріпив основи юридичного оформлення феодалської залежності селян. Однак повністю обмежити міграції населення литовській адміністрації не вдалося [6, с. 18].

Запровадження фільварково-панщинної системи господарства в Україні спричинило втечі селян із старих осілих місць на неосвоєні землі степової України. Цей процес значно посилювався у другій половині XVI ст. у зв'язку із запровадженням Люблінської та Брестської уній. Усе це в поєднанні з прагненням українських селян до свободи спричинило появу козацтва та заснування Запорозької Січі.

Національно-визвольна війна середини XVII ст. привела до ліквідації магнатського і шляхетського землеволодіння. Ослаблення феодалного тиску стимулювало зростання підприємливості та мобільність населення. Воно отримало більше свободи у виборі занять і місця проживання. Усе це посилювало міграційні процеси в межах України. Тому вже протягом 50-х – середини 80-х рр. XVII ст. значно збільшилося населення степової України, появились нові як сільські, так і міські поселення. Однак це все ще були переважно стихійні переселення у межах України.

До XVII ст. держава прагнула ідентифікувати переселенців сторонніх осіб, зазвичай іноземців, послів та купців, і видавала для цього спеціальні документи, що дозволяли їм пересуватися її територією. Однак у процесі подальшої еволюції держава намагається встановити контроль за багатьма сферами суспільного і приватного життя, і в першу чергу – за переміщеннями осіб, оскільки згідно з тогочасними політичними доктринами сила й міць держави визначалися перш за все кількістю населення. Отже, у XVII ст. виникає новий інструмент, який буде відігравати чи не головну роль у реалізації державної міграційної політики в наступні століття, – паспорт. Цей документ посвідчував особу, і лише за його наявності мешканці мали змогу переміщуватися країною, виїжджати за її межі або змінювати місце проживання. Завдяки введенню документів, що посвідчували особу, розв'язувалися такі нагальні проблеми, як здійснення обліку податного населення та його закріплення на певній території. Особливістю паспортного режиму цієї епохи була відсутність єдиної процедури отримання паспортів, юрисдикція таких документів поширювалася не на всю територію держави і стосувалася лише окремих прошарків населення.

Певний час паспорт як елемент системи нагляду за переміщенням населення був явищем чужим для Запорозької Січі. Ураховуючи принцип вільного вступу (виходу) до січового козацтва, а також те, що запорозька спільнота поповнювалася за рахунок населення ззовні, значна частина якого була біглими селянами, установ-

¹ У виданих текстах цього привілею вказується дата 1457 р., проте німецький дослідник Каро у своїй роботі "Історія Польщі"

довів, що привілей був виданий 2 травня 1447. У 1457 році його було підтверджено.

лення жорстокого контролю за процесом міграції на Січі було недоречним, але це не означало його повної відсутності. З іншого боку, унаслідок віддаленості Запорозжя від центральних органів влади Речі Посполитої, литовсько-польська держава не мала реальної можливості контролювати козацькі міграції.

Починаючи з I половини XVII ст. пересування купців на території Січі було дозволено лише за наявності документів від козацької адміністрації. Крім того, контроль за перетином запорозько-польського кордону здійснювався за допомогою листів (паспортів) для козаків і атестацій для польської сторони. Про іноземців на Запорозжжі згадує український історик Дмитро Яворницький у своїй "Історії запорозьких козаків". Він наводить переконливі свідчення того, що до січовиків приставали особи різного, інколи не зрозумілого для українців етнічного походження, які шукали притулку і знаходили його на Січі [24, с. 115].

Спроба польської влади запровадити дієвий системний контроль за переміщеннями козаків відбулася після придушення національно-визвольних повстань I половини XVII ст. та побудови фортеці Кодак. У 1638 р. була видана ординація, відповідно до якої жоден козак не міг без виданого польським чиновником документа вирушати на Січ [10, с. 97]. Порушники такого режиму каралися стратою. Однак ця ініціатива була безуспішною, адже одна фортеця не могла контролювати весь степовий простір. Нова спроба встановлення строгого нагляду за міграціями населення було зроблено вже не польською владою, а російською, у ході поступової ліквідації автономії Гетьманської держави та Війська Запорозького й інкорпорації їхніх територій до складу імперії Романових.

Запроваджені в Московії за Петра I ще на початку XVIII ст. паспорти стали дієвим механізмом регулювання права переміщення населення на території імперії. Після ухвалення указу "О поимке беглых драгун, матросов и рекрутов" від 30 жовтня 1719 р. [13, с. 748–750] стали обов'язковими проїзні грамоти, відсутність яких автоматично надавала особі статус "недоброї людини" або злодія. Метою введення таких грамот було полегшення набору рекрутів, збору податей і посилення контролю за рухом населення. У 1721–1724 рр. цар Петро I увів обов'язкові паспорти для селян, які тимчасово покидали межі свого проживання. Контрольні документи ввели з метою запобігання ухиленню від сплати подушного податку селянами. Для них установили особливі правила при від'їзді з місця проживання. Зазначимо, що фактично з цього часу схожі правила діяли для селянства аж до 1970-х років. У 1724 році прийнято імператорський "Плакат про збір подушного" [14, с. 310–318], згідно з яким усім селянам, які планували виїхати з рідних місць на заробітки, необхідно було отримати спеціальний лист. Існувало два види паспортів: "годувальні листи" і "пропускні листи". "Годувальний лист" видавався поміщиками або прикажчиками та надавав право пересування у межах повіту, а "пропускний лист" – земським комісаром і дозволяв пересування за межами повіту. У середині XVIII ст. російська паспортна система швидко поширилась і на приєднані українські землі. У "листах" обов'язково мали бути зазначені зовнішні прикмети особи, які дозволяли б ідентифікувати її. За підробку "пропускних листів", а такі випадки були досить частими, діючим законодавством передбачалися суворі покарання у вигляді викидання в річку і заслання на довочні каторжні роботи [3, с. 53–54].

Можна стверджувати, що в середині XVIII ст. російська влада досягла успіхів у впровадженні так званої "політики дисциплінування населення", що дозволило

якісно контролювати міграції населення. У той час без наявності паспорта пересуватися територією імперії було майже неможливо. Наприклад, Опанас Шафонський у своєму описі Чернігівського намісництва вказує, що жителі Гадяцького повіту "по паспортах" ходять на заробітки (косити сіно) до Катеринославського намісництва [21, с. 616]. Без паспорта не можна було відправитися на заробітки до Криму. Контроль за додержанням паспортного режиму здійснювався поліцією, а на прикордонних заставах – військовими. Зазначимо, що у XVIII ст. "безпаспортний ход" був одним із основних видів правопорушень. За підрахунками дослідника Ю. Волошина, у 1775 році 15 % справ, які розглянув Полтавський ґродський суд, стосувалися "безпаспортного ходу" [2, с. 300].

Також зазначимо, що до 1763 р. паспорти вводилися здебільшого для посвідчення особи, встановлення контролю за переміщенням і закріпаченням податного населення, виявлення біглих та підозрілих людей [8]. Маніфест від 17 грудня 1763 р. визначив діяльність органів управління з видачі паспортів одним із основних джерел поповнення державної казни, установивши грошовий збір із паспортів, тим самим надавши паспорту ще й фіскальну функцію [16].

На території Війська Запорозького паспортний режим було впроваджено на початку XVIII ст. Було запроваджено суворі правила виїзду козаків за кордон, чітко регламентувався порядок в'їзду на територію Запорозької Січі. Головний документ паспортної системи Нової Січі (1734–1775) мав різні назви: "пашпорт", "паспорт полковничий", "білет" [1, с. 369]. У "пашпортах" зазначали титул монарха, за наказом якого видано документ, прізвище, ім'я, по батькові власника, термін, на який видано дозвіл, мету поїздки; у дозволах для козаків обов'язково зазначали курінь, до якого вони належали, а для інших осіб – соціальний статус, дату видачі документа, а також ставився підпис посадової особи, завершений печаткою [12, с. 26–29]. Крім того, у паспортах могла міститись інформація стосовно інших членів родини, що подорожували разом із козаком, зокрема про дружину чи дітей, способів їх пересування, а також загальна кількість речей, що перевозилась. У паспортах заборонялося робити будь-які виправлення.

Такий стан речей ускладнював життя рядових козаків, оскільки отримання дозволу передбачало поїздку до паланки або до Січі, що вимагало від козаків як матеріальних, так і часових витрат, а для виїзду за межі Запоріжжя необхідно було знайти ще й поручителя [18, с. 246]. Нові правила перешкоджали притоку робочої сили на Запоріжжя, розвитку торгівлі, обмежували можливості заробітку, робили неможливим традиційні поїздки до рідних в інші місцевості.

Основним органом, що здійснював упровадження паспортного режиму, на Запоріжжі був Кіш. Він погоджував дії в зазначеній сфері з російською адміністрацією, визначав компетенцію січових адміністративних органів із видачі паспортів, видавав низовим козакам дозволи на виїзд за кордон та до Гетьманської Держави [12]; аналогічні дозволи видавалися паланковими полковниками. Курінні отамани мали право видачі дозволів на пересування в межах території Запорозжя. Крім того, запорозькі козаки мали змогу отримати паспорти в урядових установах, такі дозволи надавали додаткові переваги, зокрема право користуватися поштовими підводами [20].

Імперська влада не могла довго миритися з тим, що дозвільні документи видавалися величезною кількістю осіб, що явно суперечило абсолютному контролю й уніфікації. Тому поступово російські військові

прикордонних заставах почали відмовлятися визнавати паспорти, видані українськими магістратами або полковницькими канцеляріями. Тому досить швидко видачею документів купцям для виїзду за кордон стала займатися виключно царська адміністрація [4, с. 94]. При цьому слід зазначити, що запорозька спільнота спромоглася зберегти особливості власної системи обліку (традиція вручення "пернача").

Із впровадженням паспортного режиму запорозька спільнота отримала і певний зиск. За його допомогою Кіш підтримував порядок і дисципліну на території Запорозжя, забезпечував мобілізацію козаків на службу. Паспорти, видані ним, підкреслювали юрисдикцію Січі над їхніми власниками, що мало перешкоджати залученню таких козаків до служби у міських полках царської адміністрацією.

Специфічною формою тогочасної міграції населення було паломництво. За підрахунками дослідниці Я. Шульги, лише до київських православних святинь приплив прочан у літні місяці становив кілька десятків тисяч чоловік. Однак такі міграції підпадали під суровий владний контроль, адже під приводом паломництва можна було замаскувати мету подорожі [22, с. 147]. Збереглося чимало справ про затримання селян без паспортів, у тому числі й кріпосних. Прикриваючись паломництвом, вони втікали від своїх поміщиків і приходили до Києва в пошуках кращої долі. Зазвичай це були молоді люди віком від 19 до 25 років [22, с. 151]. Розуміючи це, владні інститути часто застосовували практику колективних (спільних) паспортів, що служили свого роду колективної відповідальності, певним чином гарантували повернення додому всіх прочан і застерігали когось із групи від можливості відлучитися, залишитися чи не повернутися. Дослідниця зазначає, що паспорт для здійснення паломництва був обов'язковий не лише для селян, а й для духівництва як чорного, так і білого.

Міграція в Україні XVII–XVIII ст. уже характеризується поєднанням стихійних переселень, що все більше підлягають контролю держави, з цілеспрямованою політикою владних інституцій задля досягнення певних цілей. Саме в цей час з'являються примусові міграції. До таких можна віднести "Великий згін" чи переселення населення із Правобережної України на Лівобережжя у 1711–1712 рр. за наказом Петра I.

Задля зміцнення позицій Росії у Північному Причорномор'ї після стабілізації політичної ситуації в регіоні, що настала з укладенням Белградського договору 1739 р. між Росією та Туреччиною, була здійснена керована міграція населення на південь України із сусідніх держав. Наприклад, відповідно до указу імператриці Єлизавети Петрівни [15] на територію України, зокрема на землі сучасної Кіровоградщини, переселялися численні колоністи: спочатку серби (створили військово-адміністративну одиницю – "Нову Сербію"), а потім македонці, румуни, німці тощо. Їм надавалися великі привілеї, якими місцеві жителі не користувалися.

Незважаючи на всебічну підтримку царським урядом вихідців із іноземних держав, які селилися в межах Росії, очікуваного масового переселення іноземних колоністів на територію імперії, у тому числі й на південь України, не відбулося, а їхні поселення виявилися нечисленними і слабо пристосованими до ведення господарства в умовах півдня України. Через те вони не мали великого впливу на хід освоєння краю в середині XVIII ст. Домінуючу роль у цьому процесі продовжувало відігравати українське населення [11, с. 34].

ВИСНОВКИ. Таким чином, уже в Середньовіччі виникла проблема контролю за переміщеннями населення. Спершу державний контроль установлювався за

переміщеннями привілейованих категорій населення – іноземців, послів та купців. Згодом, у міру зміни соціально-економічної та політичної ситуації, виникла проблема регулювання переміщень не тільки послів (завичай представників стану феодалів) і купців (міської еліти), але й простого населення. У литовсько-польську добу привілейовані версти суспільства мали право на вільний в'їзд за кордон, тоді як для селянського населення навіть внутрішні переміщення суттєво обмежувалися. Подальше посилення контролю за міграціями, як зовнішніми, так і внутрішніми, відбувається в ході зміцнення державних інститутів після запровадження паспортної системи. Можна стверджувати, що ефективний державний контроль за міграціями, в основі якого була паспортна система, удалося побудувати в Російській імперії. І цей контроль у I половині XVIII ст. був поширений на українські землі, що активно поглиналися імперією Романових. У впровадженні "політики дисциплінування населення", елементом якої була паспортна система, російська влада бачила дієвий механізм посилення процесу закріпачення населення, забезпечення збору податків, рекрутства та здійснення поліцейських функцій. Зазначимо, що власний облік переміщень населення та паспортну систему на певний час удалося створити на території Війська Запорозького. Кіш таким чином мав змогу підкреслювати юрисдикцію Січі над власниками козацьких паспортів, що мало перешкоджати залученню таких козаків до служби у міських полках царської адміністрацією. Отже, можна стверджувати, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. паспорт став головним інструментом у здійсненні державної міграційної політики. У цей час було закладено організаційно-правові підвалини паспортного режиму, а його порушення стало одним із основних злочинів. Окрім того, у XVII–XVIII ст. на українських землях започатковуються практики керованих і примусових міграцій, які потім активно буде використовувати і радянська влада.

Список використаних джерел:

1. Абросімова С. В. Паспорт. *Українське козацтво: Мала енциклопедія*. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. С. 369.
2. Волошин Ю. В. Кримінальна злочинність в Гетьманщині другої половини XVIII ст. (За матеріалами Полтавського гродського суду). *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії*: у 2 т. Т. 1. К.: Інститут історії України НАН України. 2012. С. 287–325.
3. Дерюжинский В. Ф. *Полицейское право: пособие для студентов*. (Изд. 3-е). Санкт-Петербург: Сенат. Тип., 1911. XII+550 с.
4. Джиджора І. М. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. К.: Всеукраїнська Акад. Наук, 1930. VIII+171 с.
5. Кабузан В. М. Украинцы в мире. Динамика численности и расселения 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса. Москва: Наука, 2006. 657 с.
6. Коробочкіна Л. Л. Паспортний режим в Україні як вид адміністративно-правового режиму: (дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Одеса, 2016. 233 с.
7. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
8. Назаренко В. М. "Повернення блудних синів": російські вояки-втікачі в українських землях у XVIII ст. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1726-vadym-nazarenko-povernennia-bludnykh-syniv-rosiiskiy-voiak-v-ukrainskykh-zemliakh-u-viii-st_ (дата звернення 03.03.2020)
9. Петрова Т. П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки. Київ: [б.в.], 1996. 41 с.
10. Петровський М. Н., Путілов, В. К. (упоряд). Історія України в документах і матеріалах. Т. 3. Київ: Видавництво академії наук УРСР, 1941. 292 с.
11. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 24 с.
12. Плещий С. Ф. Паспортна система Нової Січі. *Український історичний журнал*, № 2, 2006. С. 26–29.
13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1: С 1649 по 12 декабря 1825 года. (в 45 т.) Т. V: 1713–1719, № 3445. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. С. 748–750.
14. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1: С 1649 по 12 декабря 1825 года. (в 45 т.) Т. VII: 1723–1727, № 4533.

Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. С. 310–318.

15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1: С 1649 по 12 декабря 1825 года. (в 45 т.) Т. XIII.: 1749–1753. № 9919. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. С. 552–558.

16. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1. С 1649 по 12 декабря 1825 года. (в 45 т.) Т. XVI. 1762–1765, № 11989. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. С. 462–468.

17. Полное собрание русских летописей, издаваемое постоянно Историко-Археологической комиссией Академии наук СССР. (в 43 т.) Т. 1.: Лаврентьевская Летопись. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1926–1928. 379 с.

18. Слабченко М. Е. Паланкова організація Запорозьких вольностей. // *Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права*. Вип. 6. Київ: 3 друкарні Української Академії Наук, 1929. С. 159–252.

19. Траф'як М. В. Українська еміграція і колонізаційний рух у княжу добу: східний контекст. *Вісник Тернопільського державного технічного університету*, № 1, 1996. С. 6–13.

20. Центральний державний історичний архів України у місті Київ (ЦДІАК). Ф. 56. Оп. 3. Спр. 1927. Арк. 1. ЦДІАК. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2613. Арк. 1.

21. Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России. Киев: в Унивеситетской Типографии, 1851. 724 с.

22. Шульга Я. М. Паломництво до київських православних святинь у XVIII ст.: соціоантропологічний вимір: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України). Київ, 2015. 272 с.

23. Юшков С. В. (отв. ред.) Памятники русского права. Вып. 1: Памятники права Киевского государства. X–XII вв. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1952, XVI+287 с.

24. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Т. 1. Київ: Наук. думка, 1990. 596 с.

25. Яковкин И. И. (упоряд.) Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI вв. Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. 156 с.

References:

1. Abrosimova, S. V. (2002) *Pasport* [Passport]. In A. F. Turchenko (Ed.). *Ukrainske kozatstvo: Mala entsyklopediia* [Ukrainian Cossacks: Small Encyclopedia] (p. 369). Kyiv: Heneza; Zaporizhzhia: Premier. [in Ukrainian].
2. Voloshyn, Yu. V. (2012). *Kryminalna zlochynnist v Hetmanschyni druhoi polovyny XVIII st. (Za materialamy Poltavskoho grodskoho sudu)* [Criminality in Hetmanschyna of the 2nd half of the 18th Century (the Case of the Poltava Hrodsky Court)]. In V. A. Smolii (Ed.), *Povsiakdennia rannomodernoi Ukrainy. Istorychni studii* [Everyday Life of Early Modern Ukraine. Historical Studies] (Vol. 1, pp. 287–325). K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
3. Deryuzhinskiy, V. F. (1911). *Politseyskoe pravo: posob. dlya studen* [Police Law] (3th ed.). Saknt-Peterburg: Senat. Tip. [in Russian]
4. Dzhydzhora, I. M. (1930) *Ukraina v pershii polovyni XVIII viku* [Ukraine in the first half of XVIII century. Intelligence and notes]. Rozvidky i zamitky. K.: Vseukrainska Akad. Nauk.
5. Kabuzan, V. M. (2006). *Ukrainsky v mire. Dinamika chislennosti i rasseleniya 20-e gody XVIII veka – 1989 god: formirovaniye etnicheskikh i politicheskikh granits ukrainskogo etnosa* [Ukrainians in the world: dynamics of number and resettlement (20th years of XVIII century – 1989: creation of ethnic and political borders of Ukrainian ethnos)]. Moscow: Nauka. [in Russian]
6. Korobochkina, L. L. (2016). *Pasportnyi rezhym v Ukraini yak vyd administratyvno-pravovoho rezhymu* [Passport regime in Ukraine as a kind of administrative and legal regime]. (Candidate's thesis). Odessa. [in Ukrainian].
7. Malynovska, O. A. (2018). *Mihratsiina polityka: hlobal'nyy kontekst ta ukrains'ki realii* [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
8. Nazarenko, V. M. (2015). "Povernennia bludnykh syniv": rosiiski voiak-yvikachi v ukrainskykh zemliakh u XVIII st. ["Return of the Prodigal Sons": Russian fugitive soldiers in Ukrainian in the XVIII century.] Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1726-vadym-nazarenko-povernennia-bludnykh-syniv-rosiiski-voiak-yvikachi-v-ukrainskykh-zemliakh-u-viii-st> [in Ukrainian]
9. Petrova, T. P. (1996). *Kontsepsiia derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy: tsilova oriientatsiia i osnovni napriamky* [Concept of State Migration Policy of Ukraine: Target Orientation and Main Directions.]. Kyiv: Research center of employment and labor market issues. [in Ukrainian]
10. Petrovskiy, M. N. & Putilov, V. K. (Comps.) (1941) *Istoriia Ukrainy v dokumentakh i materialakh* [The history of Ukraine in Documents and Materials]. (Vol. 3). Kyiv: Vydavnytstvo akademii nauk URSR. [in Ukrainian].

11. Pirko, V. O. (2004). *Zaseleniia i hospodars'ke osvoyeniia Stepovoyi Ukrainy v XVI – XVIII st.* [Settlement and economic development of Steppe Ukraine in the 16th – 18th centuries]. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim. [in Ukrainian].

12. Pletskyi, S. F. (2006) *Pasportna systema Novoi sichi* [Passport system New Host]. *Ukrains'kyi istorychny zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2, 26–29. [in Ukrainian]

13. Complete Collection of Laws of the Russian Empire (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii Sobranie. 1. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda. (v 45 t.)* [Complete Collection of Laws of the Russian Empire, since 1649: [Assembly 1-e: December 12, 1825]. 45 v.] (Vol. V: 1713–1719). Sankt-Peterburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. Ye.I.V. Kantselyarii, № 3445. [in Russian]

14. Complete Collection of Laws of the Russian Empire (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii Sobranie. 1. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda. (v 45 t.)* [Complete Collection of Laws of the Russian Empire, since 1649: [Assembly 1-e: December 12, 1825]. 45 v.] (Vol. VII: 1723–1727). Sankt-Peterburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. Ye.I.V. Kantselyarii, № 4533. [in Russian]

15. Complete Collection of Laws of the Russian Empire (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii Sobranie. 1. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda. (v 45 t.)* [Complete Collection of Laws of the Russian Empire, since 1649: [Assembly 1-e: December 12, 1825]. 45 v.] (Vol. XIII: 1749–1753). Sankt-Peterburg: Tip. 2 go Otd-niya Sobstv. Ye.I.V. Kantselyarii, № 9919. [in Russian]

16. Complete Collection of Laws of the Russian Empire (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii Sobranie. 1. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda. (v 45 t.)* [Complete Collection of Laws of the Russian Empire, since 1649: [Assembly 1-e: December 12, 1825]. 45 v.] (Vol. XVI: 1762–1765). Sankt-Peterburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. Ye.I.V. Kantselyarii, № 11989. [in Russian].

17. Complete Collection of Russian Chronicles (1926–1928). *Polnoe sobranie russkykh letopysel, yzdavaemoe postoianno Yu. Ystoriiko-Arkheohrafycheskoi komysseyi Akademii nauk SSSR* [Complete Collection of Russian Chronicles published by Historical and Archaeographic Commission of USSR Academy of Sciences]. Vol 1.: Laurentian Chronicle. Leningrad: Yzdatelstvo Akademii nauk SSSR, 286 columns.

18. Slabchenko, M. Ye. (1929). *Palankova orhanizatsiia Zaporozkykh volnostei* [Palanka organization of Zaporizhzhya Liberties]. In N. P. Vasylenko. (Ed.) *Pratsi komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidnoruskoho ta ukrainskoho prava* [Proceedings of the Commission for the Study of the History of Western Russian and Ukrainian Law]. (Vol. 6. pp. 159–252.) Kyiv: Z drukarni Ukrainkoi Akademii Nauk. [in Ukrainian].

19. Trafiak M. V. (1996) *Ukrainska emihratsiia i kolonizatsiinyi rukh u kniazhu dobu: skhidnyi kontekst* [Ukrainian emigration and colonisation during the prince period: the Easten aspect]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho tekhnicheskoho universytetu* [Scientific journal of the Ternopil National Technical University], 1, 6–13. [in Ukrainian].

20. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (Kyiv)* [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv – CSNAK]

21. Shafonskiy, A. F. (1851). *Chernigovskogo namestnichestva topograficheskoe opisanie s kratkim geograficheskim i istoricheskim opisaniem Maloy Rossii* [A topographical description of Chernihiv governorate with a brief geographical and historical description of Little Russia, of which this governorate is composed]. Kyiv: v Univesitetskoy Tipografii. [in Russian]

22. Shulha, Ya. M. (2015). *Palomnytstvo do kyivskykh pravoslavnykh sviatyn u XVIII st.: sotsioantropologichnyi vymir* [Pilgrimage to Kyiv Orthodox shrines in XVIIIth century: social-anthropological dimension]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

23. Yushkov, S. V. (Ed.). (1952). *Pamyatniki russkogo prava Vyp. 1: Pamyatniki prava Kievskogo gosudarstva. X–XII vv* [Monuments of Russian law. Vol. 1. Law monuments of the Kievan state. X–XII century]. Moskva: Gos. izd-vo yurid. lit. [in Russian]

24. Yavornytskiy, D. I (1990). *Istoriia zaporozkykh kozakiv* [History of the Cossacks]. (Vol. 1.). Kyiv: Naukova Dumka.

25. Yakovkin, I. I. (Comps.). (1936) *Zakonodatelnye akty Velikogo knyazhestva Litovskogo XV–XVI vv* [Legislative acts the Grand Duchy of Lithuania XV–XVI centuries.]. Leningrad: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo. [in Russian].

Наукове дослідження проведено в рамках держбюджетної теми №19БФ042-01М "Соціально-правові засади збереження та розвитку трудового потенціалу України"

Received: 25/05/2020
Accepted: 20/06/2020

A. Kryzhevskiy, PhD (History), Teaching Assistant,
O. Derii, PhD (Law), Teaching Assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MIGRATION POLICY IN MEDIEVAL AND EARLY MODERN UKRAINE (X – MIDDLE XVIII CENTURY): HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

The article analyzes the process of origin and development of migration policy of state entities on Ukrainian lands in the 10th – first half of the 18th century. The research methodology is to study and analyze the organizational and legal foundations of Ukrainian migration policy during the study period. The validity of theoretical provisions, conclusions, scientific analysis and reliability of the results of the study is ensured by the use of a set of philosophical, general scientific and special scientific methods, namely: historical law, comparative law, historical and functional, formal legal and others. The study was conducted from the perspective of the principles of historicism, objectivity, versatility, complementarity and validity, which created a sound methodological basis for a comprehensive analysis of the subject matter of the study. The scientific novelty is the historical and legal analysis of the basic state-legal elements of migration policy, the identification of peculiarities of their functioning and effectiveness. The scientific novelty is the historical and legal analysis of the basic state-legal elements of migration policy, the identification of peculiarities of their functioning and effectiveness.

The paper states that in the Middle Ages state control was established over the movements of foreigners, ambassadors and merchants. Subsequently, as the socio-economic and political situation changed, the problem of regulating the movement of not only the privileged classes but also the general population arose. It is observed that further strengthening of migration control, both external and internal, comes from the introduction of a passport system. It was found that effective state control over migration, which was based on the passport system, was managed not by the Polish authorities but by the Russian authorities. It was noted that the system of control over the population movement and passport system for some time was established in the territory of Zaporizhzhia Troops, which, in addition, allowed the Sich to emphasize its jurisdiction over the owners of Cossack passports. It has been proved that, since the seventeenth century, the passport has become the main instrument in the implementation of the state migration policy. It is established that it was in the 16th–17th centuries practices of managed and forced resettlement are being started, which will later be actively used by the Soviet authorities.

Keywords: migration, a migration policy, a passport, a managed resettlement.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 44-47
УДК: 340.13:172/177
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-9>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

М. Панченко, д-р юрид. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0002-2583-2327

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА У РАЗІ НЕПРАВОМІРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ІЗ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Досліджено поняття й ознаки неправомірного співробітництва адвоката із правоохоронними органами, обставини, які впливають на суворість дисциплінарного стягнення, що може бути накладене на адвоката внаслідок такого співробітництва. Наведено перелік ознак, за якими слід відрізняти правомірне співробітництво із правоохоронними органами від неправомірного, тобто забороненого, яке тягне за собою дисциплінарну відповідальність для адвоката. З'ясовано, у яких формах може здійснюватися неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами. Установлено, що інформація, якою володіє адвокат завдяки своїй професійній діяльності та відповідному статусу, часто використовується співробітниками правоохоронних органів для виконання покладених на них функцій. Досліджено, чи може особа, яка має статус адвоката, бути викривачем у розумінні ЗУ "Про запобігання корупції". Проаналізовано правові висновки Верховного Суду за результатами розгляду адміністративної справи щодо оскарження адвокатом рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ВКДКА) про притягнення його до дисциплінарної відповідальності та накладення дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю за неправомірне співробітництво із правоохоронними органами. Розглянуто аргументи адвоката-порушника та відповідну правову позицію Верховного Суду, який, керуючись актами національного законодавства, визначив дії порушника неправомірними та позовні вимоги відхилив.

Сформовано поняття "неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами", визначено його ознаки та викладено пропозиції з підвищення ефективності притягнення адвокатів-порушників до дисциплінарної відповідальності у разі такого співробітництва.

Ключові слова: дисциплінарний проступок, дисциплінарне стягнення, конфідент, викривач, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи.

ВСТУП. Інститут адвокатури з моменту свого заснування завжди був і залишається головним способом представництва особи та її інтересів у судах. Відомо, що під час досудового розслідування кримінального провадження у ньому беруть участь як службові особи правоохоронних органів, так і представники захисту – адвокати. Очевидним є й той факт, що на багатьох стадіях кримінального провадження є моменти, коли і адвокат, і представники правоохоронних органів співпрацюють задля досягнення певного результату. Проте деякі види такого співробітництва не є правомірними. Більше того, таке неправомірне співробітництво є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Дана ситуація досить часто зустрічається на практиці, адже особливий статус адвоката у суспільстві, специфічний характер його діяльності є корисними для представників правоохоронних органів у аспекті досягнення необхідних результатів і виконання поставлених перед ними завдань.

Мета даної статті – дослідити межі, поза якими таке співробітництво суперечить нормам національного законодавства, виділити його ознаки, дати визначення такому співробітництву, запропонувати шляхи підвищення ефективності притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності та виявлення неправомірного співробітництва із правоохоронними органами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням деяких аспектів даного питання були присвячені праці М. І. Іншина, В. А. Гвоздія, В. В. Заборовського, Д. В. Кухнюка та ін.

Погоджуючись із думкою В. А. Гвоздія, вважаємо, що вдосконалення функціонування інституту адвокатури відіграє значну роль у процесі створення ефективної системи захисту прав і свобод людини та свідчить про значний рівень демократизму в державі [1, с. 40].

Щодо поняття "дисциплінарна відповідальність", то таке визначення відсутнє у національному законодавстві. М. І. Іншин, визначаючи поняття дисциплінарної